

Adam Sarapata

Automatyzacja : nadzieje i obawy robotników

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 32/2, 83-95

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ADAM SARAPATA

AUTOMATYZACJA: NADZIEJE I OBAWY ROBOTNIKÓW

Jaką przyszłość niesie robotnikom nowa technika, a zwłaszcza automatyzacja? Czy jest dla nich i będzie dobrodziejstwem, czy też niebezpieczeństwem, zagrożeniem?

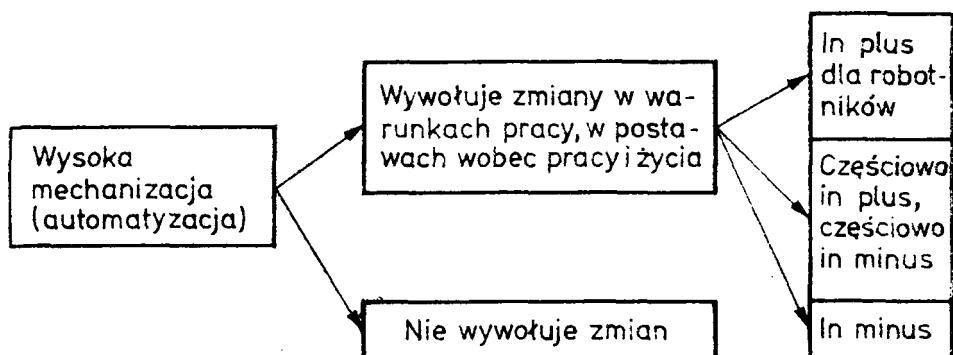
Według jednych, badaczy i praktyków, postęp techniczny i automatyzacja działają w sposób uniwersalny. Wywołują skutki podobne, niezależnie od szerokości geograficznej i systemu politycznego kraju. Według innych system polityczny wprowadza istotne modyfikacje w relacjach: postęp techniczny — sytuacja robotnika, postęp techniczny — postawy robotników wobec pracy i postępu technicznego. I tak, na przykład, według tych poglądów w jednym systemie politycznym, postęp techniczny ma wywoływać skutki dodatnie, staje się dobrodziejstwem, w innym natomiast ma wywoływać skutki ujemne, urastając do siły niszczącej i zagrażającej całemu społeczeństwu.

Według jeszcze innych poglądów postęp techniczny nie wywołuje istotniejszych zmian w sytuacji, postawach i zachowaniach pracowników, a także nie wywołuje istotniejszych zmian w określonych sferach ich życia poza pracą.

Kontrowersyjne hipotezy, poglądy i wyniki badań na temat skutków postępu technicznego w sytuacji pracy oraz w sferze postaw robotników wobec pracy i życia dadzą się w skrócie z punktu widzenia interesów robotników przedstawić jak na rys. 1.

Pytania o skutki wdrażania nowej techniki były stawiane niejednokrotnie w krajach o dłuższej tradycji uprzemysłowienia, postępu technicznego i automatyzacji. Głośne są, na przykład, prace socjologów francuskich, amerykańskich, niemieckich opisujących procesy postępu technicznego w krajach kapitalistycznych.

Dziesięć lat temu przetłumaczono na język polski książkę socjologa francuskiego, Pierre Naville *Spoleczne skutki automatyzacji*. Z książki

Rys. 1. Postęp techniczny a interesy robotników

tej warto przytoczyć w tym miejscu kilka fragmentów ilustrujących proces automatyzacji w krajach kapitalistycznych¹.

„[...] automatyzacja nie wywołuje jednostronnych skutków ekonomicznych [...] nie wywołuje jednoznacznych skutków społecznych i ogólnoludzkich. W istocie rzeczy jej skutki są sprzeczne, a liczne sprawozdania o postępach automatyzacji, publikowane w ciągu ostatnich lat [...] pozwalają nam doskonale je usytuować. Nie można zatem porzucić na rejestracji »dobrych« i »złych« stron rzeczy, jakby były niezależne od siebie. I »złe« i »dobre« strony występują łącznie”.

„Ze względów społecznych i psychologicznych największe znaczenie ma wpływ automatyzacji na zachowania zatrudnionego personelu [...] Na razie obserwujemy jedynie mniej lub bardziej łagodne reakcje, obawę przed możliwością utraty zatrudnienia, przed wahaniem się przed trudnością przystosowania się do nowych, nie znanych dotąd stanowisk, przed koniecznością kształcenia zawodowego”.

„Być może, automatyzacja grozi niebezpieczeństwem pogłębienia przepaści od dawna oddzielającej czynności interesujące od nieciekawych, tym bardziej że wymaga ona ściśle określonej hierarchii zależności, podporządkowania poszczególnych czynności. Twórcza ciekawość rzeczy cechowałaby wtedy tylko niektóre grupy wysoko wykwalifikowanych specjalistów, a masy pracujące musiałyby zadowolić się nadzorem nierozumianych, zagadkowych mechanizmów”.

Epokowe znaczenie automatyzacji czyni szczególnie interesującym poznawczo i doniosłym praktycznie zagadnienie postaw robotników wobec automatyzacji i postępu technicznego. Czy, na przykład, ukazuje się im automatyzacja jako dobrodziejstwo, czy też jako groźba? Czego spodziewają się robotnicy po automatyzacji?

¹ P. Naville, *Společne skutki automatyzacji*, Warszawa 1968 s. 59, 91—94.

Czy robotnicy w krajach o różnych tradycjach uprzemysłowienia, żyjący w różnych, odmiennych warunkach społeczno-politycznych, mają podobne czy też różne postawy wobec automatyzacji? Czy dla wszystkich automatyzacja oznacza nadzieję, dla wszystkich groźbę, czy też w różnych krajach różnie jest postrzegana?

Jakie są uwarunkowania percepcji skutków automatyzacji? Czy przewidywane przez robotników skutki postępu technicznego zależą od tego, na jakich maszynach i urządzeniach pracują? Kto oczekuje więcej korzyści od automatyzacji: robotnicy zatrudnieni na maszynach konwencjonalnych czy też pracujący na urządzeniach wysoko zmechanizowanych, zautomatyzowanych?

Zanim przedstawię wyniki badań przeprowadzonych w kilku krajach, weryfikujące różne na temat skutków automatyzacji poglądy, przytoczę garść wypowiedzi pochodzących od polskich robotników, ilustrujących ich nadzieje i obawy związane z wprowadzaniem automatyzacji. Wypowiedzi te wydają się być interesujące ze względu na to, że dotyczą naszych warunków oraz pokazują sposób myślenia robotników².

a. Wśród wypowiedzi na temat spodziewanego wpływu automatyzacji na stałość zatrudnienia (problem numer jeden w wielu krajach kapitalistycznych) nie było ani jednej, w której wystąpiłaby obawa przed bezrobociem lub poważną trudnością znalezienia pracy w związku z automatyzacją.

Prawie połowa badanych wyraziła jednak pogląd, że automatyzacja zmniejsza „pewność zatrudnienia”. Zdaniem badanych automatyzacja zmniejsza specyficznie rozumianą w tym przypadku pewność zatrudnienia, ponieważ

— zastępuje ludzi; oto autentyczne wypowiedzi: „przy automatyzacji nie trzeba tylu ludzi”, „takie urządzenie może kilku ludzi zastąpić i niektórych mogą przenieść do innej pracy”;

— zwiększy ruch robotników; „zwiększają się normy, wymagania, a to nie każdemu odpowiada, zmniejsza się stabilność”, „przy większym tempie ludzie się zwalniają”;

— zmniejszy się „stałość procesu pracy”, „będzie więcej awarii, przestojów”.

Około 1/3 badanych wyraziło pogląd, że automatyzacja nie będzie mieć żadnego wpływu na stałość zatrudnienia, a około 1/5, że automatyzacja zwiększy pewność (stałość) zatrudnienia. Wśród uzasadnień do ostatniej kategorii wypowiedzi wystąpiły m.in. następujące: „wysoko wykształcony robotnik [a takiego wymaga automatyzacja — A.S.] jest na wagę

² Szczegółowe wywiady, przeprowadzone w 1976 r., objęły około 150 robotników.

złota", „jak ktoś dostanie dobrą pracę na dobrej maszynie, to stara się ją zachować", „zwiększa się rytmiczność produkcji”.

b. Wpływ automatyzacji na wysiłek umysłowy i nerwowy w pracy robotników został przez badanych robotników skomentowany następująco (ilustracja): „maszyny bardziej skomplikowane, więc i zmęczenie umysłowe większe”, „większa precyzja w robocie, trzeba więcej uważać”, „trzeba bardzo uważać, żeby wszystko było zgodne z technologią, dużo światła, wskaźników”, „duże tempo pracy”, „maszyny bardzo skomplikowane, jak się zepsują, trudno je naprawić”, „maszyny często się psują, więc ludzie się denerwują”, „męczy stanie i patrzenie”; z drugiej strony: „jeśli dobrze chodzi maszyna, to nie trzeba się denerwować”, „nie trzeba myśleć, wszystko gotowe z góry”, „wiele czynności wykonuje sama maszyna”, „automatyzacja likwiduje akordy i nie ma zmartwienia, czy wyrobi się swój zarobek, automatyczna praca jest dniówkowa”.

c. Oto przykłady na kontrowersyjne poglądy na temat wpływu automatyzacji na szanse młodych robotników: „więcej muszą umieć, więcej zarobią, w przyszłości zajmą wyższe stanowiska”, „mniej się fizycznie narobią, więcej umieją, mniej stracą zdrowia”; „praca na automatach stale jednakowa, nie zmusza pracownika do doskonalenia swoich umiejętności i przez to zmniejsza perspektywy awansu”.

d. Wpływ automatyzacji na zadowolenie z pracy.

Automatyzacja zwiększa zadowolenie: „człowiek mniej się nadźwiga przy takiej maszynie”, „łżejsza praca, mniej brudna, swobodniejsza”, interesująca praca, mało takich maszyn w zakładzie”, „jak się chodzi na taką maszynę, znaczy się, że jest się dobrym fachowcem”.

Automatyzacja zmniejsza zadowolenie z pracy: „po kilku latach pracy na automacie taka praca obrzydnie ze względu na monotoność”, „trzeba się naobserwować, a to męczy”, „dotychczas małe zarobki”.

Automatyzacja nie wywiera wpływu na to, czy się jest więcej, czy mniej zadowolonym z pracy: „zmniejsza się wysiłek fizyczny, ale zwiększa nerwowy”, „mniej się fizycznie męczy, ale więcej umysłowo i na to samo wychodzi”, „praca jest łżejsza, lepsza, ale zarobki niższe, tak że zadowolenie pozostaje bez zmian”.

Z przedstawionych wypowiedzi zebranych wśród 150 polskich robotników wynika, że poglądy ich na skutki automatyzacji nie są jednomyślne. Świadczy to, że doświadczenia jednych wyniesione z ich własnej pracy wykonywanej na maszynach i urządzeniach o wyższym poziomie technicznym są dodatnie i napawają nadzieją, doświadczenia zaś drugich są przykre i skłaniają do przewidywań — dotyczących skutków innowacji technicznych — nacechowanych rezerwą czy nawet obawą. Wniosek ten może mieć poważne implikacje natury praktycznej: podaje w wątpliwość niezłomne wśród niektórych przekonanie o wyłącznie po-

zytywnych skutkach wprowadzanego postępu technicznego. Na marginesie warto odnotować, co wydaje się mieć pewne znaczenie dla badań terenowych, że pewne obiegowe terminy mogą mieć zasadniczo różne znaczenie w określonym środowisku i w określonej sytuacji badawczej: terminy „pewność zatrudnienia” i „stałość zatrudnienia” były rozumiane przez część badanych nie jako brak obawy przed bezrobociem, ale jako niezakłócony proces pracy, rytmiczność, brak nierytmiczności.

* * *

Wśród problemów na temat automatyzacji wywołujących szczególnie ożywioną i bogatą w kontrowersje dyskusję znajdują się problemy dotyczące jej skutków. Dyskutanci w krajach kapitalistycznych zastanawiają się, czy automatyzacja rzeczywiście pomniejszy fizyczną uciążliwość pracy, czy za ulgę w trudzie fizycznym nie przyniesie przykrego wysiłku nerwowego, nadmiernych dokuczliwości natury psychicznej? Czy automatyzacja nie przyczyni się poważnie do wzrostu bezrobocia i tak już nękającego społeczeństwo kapitalistyczne? Co ludziom da automatyzacja: wzrost zadowolenia z pracy i życia, czy też pogłębienie alienacji?

Próby udzielenia odpowiedzi na powyższe pytania stanowią międzynarodowe badania porównawcze, przeprowadzone w ostatnich latach wśród robotników. Badania objęły nieco ponad trzy tysiące robotników z piętnastu krajów⁹.

Badanym robotnikom postawiono pytanie, jak ich zdaniem automatyzacja wpływa na: pewność zatrudnienia (zwiększa, bez zmian, zmniejsza), wysiłek fizyczny, zmęczenie umysłowe i nerwowe, perspektywy (szanse) młodych robotników, zadowolenie z pracy.

Zdecydowana większość badanych stwierdziła, że automatyzacja wprowadza istotne zmiany w sytuację pracy robotnika. Automatyzacja zmniejsza przede wszystkim uciążliwość pracy fizycznej. Poglądy takie wystąpiły powszechnie wśród robotników z krajów socjalistycznych (71—93%). Niemniej wśród badanych znalazły się również liczne grupy twierdzących, że automatyzacja zwiększa wysiłek fizyczny; poglądy takie wystąpiły powszechniej wśród robotników angielskich, włoskich i francuskich (tab. 1).

Zdecydowana większość badanych wyraziła również opinię, że automatyzacja zwiększa wysiłek umysłowy i nerwowy (zmęczenie umysłowe i nerwowe).

⁹ Badania pod nazwą „Automatyzacja i robotnicy przemysłowi”, zainicjowane przez Związek Radziecki, prowadzone były przez zespoły narodowe. Badania koordynował Ośrodek Dokumentacji i Badań Społecznych w Wiedniu. Badania przeprowadzone były głównie w przemyśle samochodowym; nie mają one charakteru reprezentatywnego.

Tabela 1. Poglądy robotników na skutki automatyzacji (dane w %*)

Kraj	Wpływ automatyzacji na														
	wysitek fizyczny			zwiększenie umysłowe i nerwowe			statość zatrudnienia			zadwoolenie z pracy			Perspektywa dla mlodozieży		
	zmniejsza się	bez zmian	zwiększa się	zmniejsza się	bez zmian	zwiększa się	zmniejsza się	bez zmian	zwiększa się	zmniejsza się	bez zmian	zwiększa się	zmniejsza się	bez zmian	zwiększa się
Anglia	49	28	23	13	22	35	19	31	50	17	28	55	32	28	40
Austria	65	21	14	13	16	71	24	46	30	23	43	34	43	28	29
Dania	48	43	9	17	38	45	24	61	15	26	56	18	40	48	12
Finlandia	65	16	16	15	15	70	20	25	55	27	23	50	22	27	51
Francja	54	26	20	26	27	47	19	37	44	30	42	28	23	43	34
Republika Federalna Niemiec	57	26	17	9	23	68	34	40	26	17	53	30	24	42	34
Szwecja	71	20	9	22	24	53	55	35	10	33	40	28	58	31	11
Stany Zjednoczone	61	31	8	24	41	35	17	27	56	36	37	26	24	21	55
Włochy	63	17	20	23	19	58	34	25	41	32	26	42	44	19	32
Czechosłowacja	81	12	7	26	19	59	62	34	4	62	33	5	87	11	2
NRD	71	17	12	27	29	44	63	30	7	36	57	7	56	31	13
Polska	86	8	6	52	14	34	19	32	49	68	23	9	59	23	18
Węgry	93	4	3	37	14	49	14	53	33	53	28	19	56	32	9
Związek Radziecki	87	9	4	13	21	66	19	81	0	81	13	6	86	11	3
Jugosławia	71	20	9	49	26	25	64	19	17	57	27	16	58	27	15

* Odsetki nie zawsze sumują się do 100 ze względu na zaokrąglenia.

Pytanie dotyczące szczególnie newralgicznego zagadnienia, jakim jest stałość zatrudnienia, przyniosło odpowiedzi kontrowersyjne. Duże grupy robotników z czterech krajów kapitalistycznych stwierdziły, że automatyzacja zwiększa groźbę bezrobocia: 55% amerykańskich, 55% fińskich, 44% francuskich, 41% włoskich. W Szwecji 55% robotników wyraziło przekonanie, że automatyzacja zwiększa stałość zatrudnienia, a jednym z powszechniejszych uzasadnień tego stanowiska było: „poprawi się ogólna sytuacja ekonomiczna kraju”. W Związku Radzieckim 81% robotników oświadczyło, że automatyzacja niczego w tym zakresie nie zmienia i nie zmienia; „nie ma groźby bezrobocia i nie będzie”.

W odpowiedzi na pytanie o wpływ automatyzacji na zadowolenie z pracy robotnicy krajów socjalistycznych wyrazili pogląd, że automatyzacja przyniesie większe zadowolenie z pracy. Z krajów kapitalistycznych najwyższy odsetek poglądów optymistycznych pochodzi od robotników amerykańskich (36%), jest on prawie dwukrotnie niższy od przeciwnego odsetka dla robotników z krajów socjalistycznych. Wysokie odsetki badanych z kilku krajów kapitalistycznych reprezentują poglądy pesymistyczne: automatyzacja przyniesie (przynosi) spadek zadowolenia z pracy. Pogląd taki wypowiedziało 50% robotników fińskich, 55% angielskich i 42% włoskich.

Wypowiedzi na temat wpływu automatyzacji na szanse młodych robotników są znacznie bardziej optymistyczne wśród robotników z krajów socjalistycznych niż wśród robotników z krajów kapitalistycznych. W czterech krajach kapitalistycznych: Finlandii, Francji, RFN i Stanach Zjednoczonych, badanych reprezentujących poglądy optymistyczne jest do 25%, podczas gdy poglądy pesymistyczne dominują: 55% robotników amerykańskich, 40% angielskich, 34% francuskich i 34% z RFN. Jedynie w Szwecji poglądy optymistyczne wystąpiły powszechnie (58%).

Na podstawie dotąd referowanych wyników można wyprowadzić kilka wniosków ogólnych.

W odniesieniu do wszystkich pięciu sfer skutków automatyzacji (podanych badanym do oceny) wystąpiły zarówno poglądy optymistyczne, jak i poglądy pesymistyczne. Najbardziej optymistyczne poglądy wiążą badani robotnicy z wpływem automatyzacji na wysiłek fizyczny: automatyzacja zmniejsza fizyczną uciążliwość pracy. Pesymistyczne poglądy wystąpiły najpowszechniej w odniesieniu do wpływu automatyzacji na stałość zatrudnienia i szanse młodych robotników. Między poglądami robotników z krajów socjalistycznych a robotników z krajów kapitalistycznych zachodzą istotne różnice. Opinie robotników z krajów socjalistycznych są daleko bardziej optymistyczne w porównaniu z wypowiedziami robotników z krajów kapitalistycznych.

Przedstawione dotąd wyniki zamykają się oczywistą konkluzją, że ustroj społeczno-polityczny jest czynnikiem kształtującym w sposób zasadniczy poglądy robotników na skutki automatyzacji. Powstaje pytanie, jakie obok tej ramowej, ustrojowej determinanty są inne wyznaczniki poglądów wyrażanych przez robotników. Co sprawia, że w jednym kraju, tak socjalistycznym jak i kapitalistycznym, są robotnicy o poglądach optymistycznych i pesymistycznych?

Szczegółowa analiza pozwala stwierdzić, że nie zachodzą żadne związki między oceną robotników pojedynczych składników pracy a ich poglądami na skutki automatyzacji:

— nie stwierdzono żadnych związków między oceną wysiłku w pracy a oceną wpływu automatyzacji na wysiłek fizyczny, tzn. podobnych skutków automatyzacji dopatrują się (w sferze uciążliwości pracy) robotnicy oświadczający, że wykonywana przez nich praca jest dla nich bardzo ciężka i wymaga bardzo dużego wysiłku, jak i robotnicy, którzy swoją pracę oceniają jako względnie lekką i nie wymagającą dużego wysiłku fizycznego;

— tylko w trzech krajach wystąpiły związki między poczuciem stałości pracy a poglądami na wpływ automatyzacji na stałość zatrudnienia (Anglia, Włochy, Stany Zjednoczone).

Powszechny związek ustalono natomiast między ogólnym zadowoleniem z pracy (zmienną syntetyczną) a poglądami na wpływ automatyzacji na zadowolenie z pracy. Związek taki stwierdzono w: Związku Radzieckim, Austrii, Danii, RFN, Szwecji i w Stanach Zjednoczonych.

Ogólny wniosek można sformułować następująco: pojedyncze składniki pracy nie wiążą się z poglądami na wpływ automatyzacji na pięć badanych sfer pracy. Syntetyczna zmienna: ogólne zadowolenie z pracy, koreluje wśród robotników z blisko połowy badanych krajów.

Omawialiśmy dotąd poglądy robotników na wpływ automatyzacji na pięć wyróżnionych sfer pracy: stałość zatrudnienia, wysiłek fizyczny, wysiłek umysłowy i nerwowy, zadowolenie z pracy i szanse dla młodych robotników. Obecnie zajmiemy się typologią badanych ze względu na ich percepcję skutków automatyzacji.

Jedną z roboczych tabel towarzyszących konstrukcji typologii badanych pod względem rodzaju percepcji skutków automatyzacji jest załączona tu tabela 2. Przedstawione w niej rozkłady badanych według liczby korzyści płynących z automatyzacji (por. także tab. 1) dowodzą dobitnie innego znaczenia i innej roli postępu technicznego w krajach socjalistycznych i w krajach kapitalistycznych. Obie tabele demonstrują niezbieżność warunków społeczno-politycznych krajów socjalistycznych nad warunkami krajów niesocjalistycznych, zgodność (niecałkowitą

Tabela 2. Robotnicy 15 krajów według liczby korzyści przypisywanych automatyzacji (dane w %*)

Kraj	Korzyści						Badani (100%)
	0	1	2	3	4	5	
Anglia	24	42	22	10	1	1	178
Austria	16	37	29	23	5	0	246
Dania	53	15	21	9	3	0	68
Finlandia	23	36	26	11	1	2	160
Francja	29	28	20	17	6	0	106
Republika Federalna Niemiec	22	37	28	10	2	0	230
Stany Zjednoczone	25	30	23	14	6	1	205
Szwecja	30	17	28	18	5	3	156
Włochy	12	32	29	15	11	2	178
Czechosłowacja	2	12	22	37	24	8	180
Niemiecka Republika Demokratyczna	9	17	27	26	15	6	184
Polska	5	15	23	32	21	4	206
Węgry	4	18	33	29	13	3	543
Związek Radziecki	4	8	19	52	15	2	386
Jugosławia	6	17	19	18	26	13	188

* Odsetki nie zawsze sumują się do 100 ze względu na zaokrąglenia.

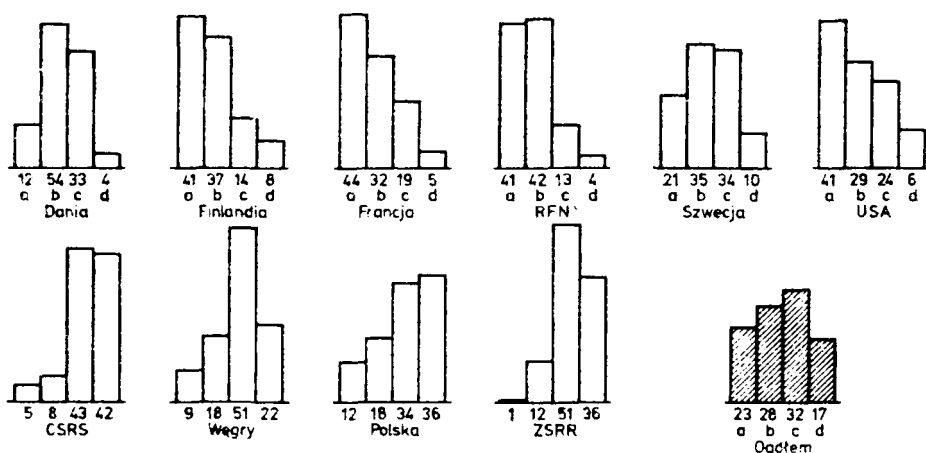
wprawdzie, ale dużą) postępu technicznego wprowadzanego w krajach socjalistycznych z interesami robotników.

Co czwarty robotnik z siedmiu na dziewięć krajów kapitalistycznych nie widzi żadnej korzyści w wyniku automatyzacji (w Danii co drugi badany). Co drugi robotnik z tych krajów, biorąc przeciętnie, dostrzega tylko jedną korzyść (na pięć możliwych) wynikającą z wprowadzania automatyzacji.

Dla robotników z krajów socjalistycznych automatyzacja powszechnie oznacza liczne i rozmaite korzyści. Automatyzacja nie jawi się jako niebezpieczeństwo, ale jest przyjmowana przychylnie i z nadzieją, niezależnie od głosów krytycznych, domagających się, by postępowi technicznemu towarzyszył postęp organizacyjny, by trosce o bardziej skomplikowane i droższe maszyny i urządzenia towarzyszyła większa troska o pracownika.

Zbilansowane poglądy robotników 10 krajów (oraz wyniki łączne według średniej ważonej) na skutki automatyzacji podaje rys. 2.

Bilans opiera się na rachunku zysków i strat, wypowiedzi „brak zmiany” i odpowiedzi „nie wiem”. W obliczeniach uwzględniono tylko tych badanych, którzy na pięć pytań szczegółowych, odnoszących się do wpływu automatyzacji na pięć wyżej omawianych sfer, udzielili nie więcej niż jedną odpowiedź „nie wiem”.

Rys. 2. Skutki automatyzacji (ocena łączna) w opinii robotników 10 krajów

Badanych podzielono na cztery grupy:

— grupa a to ci, których bilans percypowanych skutków automatyzacji jest ujemny; pesymiści stanowią 23% ogółu badanych;

— grupa b to ci, których bilans percypowanych skutków jest zeroowy, tzn. plusy i minusy równoważą się;

— grupa c to ci, których bilans skutków automatyzacji jest dodatni, przy czym zyski wynoszą jeden lub dwa punkty (korzyści jest więcej niż strat);

— grupa d to ci, których bilans dodatni wynosi trzy, cztery i pięć punktów.

Ogółem robotników o poglądach pesymistycznych (pesymistów, sceptyków) jest 23%, umiarkowanych optymistów 32%, entuzjastów 17%, a robotników o poglądach ambiwalentnych 28%.

Profile robotników z krajów kapitalistycznych ogólnie biorąc i ograniczając się do przytoczonej ilustracji (rys. 2) układają się dwojako. Jeden z nich odznacza się wysokim udziałem robotników o postawach pesymistycznych oraz malejącym udziałem pozostałych kategorii: poprzez wysoki odsetek robotników o poglądach ambiwalentnych do nielicznej kategorii entuzjastów. Profil taki wystąpił wśród robotników fińskich, francuskich, amerykańskich i z RFN. Odsetki robotników o postawach pesymistycznych są w tym profilu wysokie (41—44%). Postawy przychylnie (c i d) wahają się w tych czterech krajach od 17 (RFN) do 30% (USA).

Drugi profil, reprezentowany przez pozostałe kraje kapitalistyczne, Danię i Szwecję, odznacza się niższymi — w porównaniu z poprzednim profilem — odsetkami robotników o postawach pesymistycznych, niski-

mi odsetkami robotników o postawach optymistycznych oraz dominowaniem kategorii robotników o postawach ambiwalentnych i umiarkowanie optymistycznych.

Wśród robotników z krajów kapitalistycznych najprzychylniejsze postawy wobec automatyzacji wykazali robotnicy duńscy, a następnie szwedzcy; postawy najbardziej nieprzychylnie — robotnicy RFN.

Robotnicy krajów socjalistycznych nie mieszczą się w żadnym z przedstawionych wyżej dwóch profili. Wizja i ocena skutków automatyzacji występujące wśród robotników z krajów socjalistycznych tworzą profil całkowicie odmienny: optymistyczny.

* * *

Czym różnią się (albo w czym są podobni) robotnicy o profilu optymistycznym od robotników o profilu pesymistycznym? Jakie czynniki warunkują postawę pesymistyczną, ambiwalentną, optymistyczną i entuzjastyczną wobec automatyzacji?

Powszechne i dodatnie związki występują między percepcją skutków automatyzacji a doświadczeniem badanych związanym z wcześniejszym wprowadzaniem w zakładzie zmian technologicznych i nowych maszyn; im korzystniejsze mają badani doświadczenia związane z wprowadzaniem w ich zakładach nowych maszyn, urządzeń i technologii, tym przychylniej oceniają skutki automatyzacji;

Powszechne i dodatnie związki wystąpiły między łączną oceną skutków automatyzacji a poziomem informacji związanej z wprowadzaniem postępu technicznego w zakładzie.

Powszechne i pozytywne związki wystąpiły między łączną oceną skutków automatyzacji a postawami przełożonych wobec robotników: im mniejszy dystans odczuwają robotnicy, tym bardziej przychylna jest ocena skutków automatyzacji.

Powszechne związki stwierdzono między łączną oceną skutków automatyzacji a poziomem udziału (wpływu) robotników we wprowadzaniu postępu technicznego: im większy wpływ na wprowadzanie postępu technicznego przypisują sobie robotnicy, tym przychylniej oceniają skutki postępu technicznego.

Powszechny związek wystąpił między łączną oceną skutków automatyzacji a oceną otrzymywanego wynagrodzenia: im korzystniej oceniają robotnicy swoje zarobki, tym są bardziej przychylni wobec automatyzacji. O stopniu przychylności nie decyduje jednak płaca realna (poziom wynagrodzenia), ale opinia o zarobku.

Powszechne związki stwierdzono między łączną oceną skutków automatyzacji a postawą wobec postępu technicznego wyrażającą się w gotowości akceptacji wprowadzenia nowych urządzeń i maszyn w zakładzie:

przychylniej wizji skutków automatyzacji towarzyszy chęć wprowadzenia postępu technicznego we własnym zakładzie pracy.

* * *

Z wypowiedzi 3214 robotników pochodzących z 15 krajów, socjalistycznych i kapitalistycznych (badania nie reprezentatywne), wynika:

— badani robotnicy są zdania, że automatyzacja przynosi istotne zmiany w ich pracy,

— robotnicy różnią się znacznie w swoich poglądach na skutki automatyzacji,

— najpowszechniejsze przychylnie opinie robotników dotyczą przekonania o tym, że automatyzacja zmniejsza wysiłek fizyczny,

— najbardziej pesymistyczne poglądy dotyczą wpływu automatyzacji na stałość zatrudnienia (bezrobocie) oraz na szanse dla młodych robotników (przyszłość nowej generacji),

— poglądy robotników z krajów socjalistycznych różnią się pod wieloma względami od poglądów robotników z krajów kapitalistycznych; poglądy robotników z krajów socjalistycznych są daleko bardziej optymistyczne; zmienną wyjaśniającą o podstawowym znaczeniu jest zmienna ustroju społeczno-politycznego; o percepcji i postawie robotników wobec postępu technicznego decydują nie zmienne „zakładowe”, ale zmienna ustroju.

Wśród badanych udało się wyodrębnić cztery typy postaw wobec automatyzacji (percepcji skutków automatyzacji). Cztery wyodrębnione typy postaw wystąpiły w poszczególnych krajach w różnym rozmiarze. W krajach socjalistycznych wystąpiły powszechnie typy optymistyczne, w krajach kapitalistycznych typy pesymistyczne i ambiwalentne.

* * *

Badania nad percepcją skutków automatyzacji wydają się mieć spore znaczenie praktyczne. Badania takie dostarczają informacji na temat złożonej natury przystosowania robotników do wprowadzanych zmian, na temat prawidłowości wprowadzania zmian, na temat tego, co zmiany dają pracownikom, zakładowi i społeczeństwu.

Jest rzeczą oczywistą, że praktyczna użyteczność badań nad percepcją skutków automatyzacji zależy — podobnie jak i w innych badaniach — od poprawnej identyfikacji problemu badawczego, od poziomu narzędzi badawczych, poziomu opracowań statystycznych i merytorycznych oraz od jakości współpracy badaczy z kierownictwem zakładu i organizacjami społecznymi. Międzynarodowe badania porównawcze pod nazwą „Automatyzacja i robotnicy przemysłowi” umożliwiły uczestnikom badań i ich sponsorom lepiej zrozumieć problematykę automatyzacji oraz rolę

badan w usprawnianiu warunków pracy w trakcie wprowadzania postępu technicznego. Badania pozwoliły uzyskać odpowiedź na żywotne dla robotników pytania: jakich korzyści mogą spodziewać się robotnicy po automatyzacji, jakie mogą mieć nadzieje i czego mają się obawiać, jakie muszą być spełnione warunki, by postęp techniczny przynosił dobrodziejstwa, by przynosił wzrost zadowolenia z pracy i w życiu, a nie pogłębienia alienacji. Należy sądzić, że wiedza i doświadczenie zebrane w czasie wspólnych, z rozmaitych względów trudnych badań będą mogły być spożytkowane dla dobra robotników, którzy na wprowadzonych zmianach zbyt często tracą, zamiast z nich korzystać.